

Г. М. Чепурда

**ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП ГІДРОБУДІВНИЦТВА
ТА ЗРОШЕННЯ В УКРАЇНІ НАПЕРЕДОДНІ
«ВЕЛИКОГО ПЛАНУ ПЕРЕТВОРЕННЯ ПРИРОДИ»**

Досліджено, як здійснювались перші кроки у гідробудівництві та зрошенні на території України напередодні втілення “Великого плану перетворення природи”.

Ключові слова: гідробудівництво, зрошувальні заходи, зрошення.

Важливою складовою “Великого плану перетворення природи” мали стати великі будови на Дніпрі – Каховське та Кременчуцьке водосховища, а також цілий ряд магістральних каналів. Гідробудівництво мало забезпечити виконання завдань з пом’якшення природних умов у степових регіонах та стабілізації продовольчої ситуації у повоєнні роки. У цьому контексті великого значення набувало вивчення попереднього досвіду гідробудівництва та зрошення.

Мета статті полягає у вивченні досвіду гідробудівництва та зрошення в Україні у довоєнний період, який використовувався у ході будівництва зрошувальних систем за “Великого плану перетворення природи”.

Широкого поширення в дореволюційний час отримали ідеї перетворення річки Дніпро в судноплавну (в районі дніпровських порогів), а також використовувати його води для зрошення південних степів. В дореволюційний період існувало близько 20 проектів кінцевою метою яких було досягнення вказаних вище цілей. Серед них проекти російських інженерів М.С. Лелявського, В.Є. Тімонова, Г.О. Графіто, Д.І Юскевича та ін. [1, 3].

А один з відомих російських гідротехніків Ф.П. Моргуненков у 1913 році, вивчаючи важливість зрошувальних заходів та їх місце серед інших завдань по використанню вод Дніпра, писав, що в жарких маловодних місцях зрошувальна вода нічим не може бути замінена. Замість вигорілих степів з повторними засухами вона може дати багату, квітучу країну з високою садовою, городньою і польовою культурою, якої без зрошування досягти не можна [2, 8].

Нажаль, байдужість царського уряду, Перша світова війна та національно-визвольні змаганнями які розгорілись на території колишньої Російської імперії перешкодили реалізувати в життя запропоновані ідеї.

Після встановлення радянської влади у 1920-х рр. Державна комісія з електрифікації Росії визнала за необхідне здійснити в найкоротші терміни будівництво гідроелектростанції на Дніпрі. Партійно-державне керівництво визнавало, що великі будови на Дніпрі мають особливе значення для

піднесення економіки півдня України, і насамперед Херсонської, Запорізької, Миколаївської і Дніпропетровської областей.

Збудована за проектом професора І.Г. Александрова в роки першої п'ятирічки сама потужна в Європі Дніпровська гідроелектростанція ім. Леніна поклала початок використанню енергетичних ресурсів Дніпра. У той же час побудова цієї електростанції дала величезний практичний досвід, який в майбутньому було використано при створенні ряду важливих водних-артерій Українського степу – каналів [3, 10].

Необхідно відмітити, що зрошувальна система в Україні, і зокрема на півдні, існувала. Для боротьби з посухою у передвоєнні роки були створені у колгоспах та радгоспах зрошувальні ділянки по 15–25 гектарів. Була підготовлена технічна документація та розпочате будівництво великих іригаційних масивів: Маяко-Біляєвського на площі 3000 гектарів та Троїцької зрошувальної системи на площі 900 гектарів (обидва об'єкти в Одеській області); Капуловського масиву на площі 1500 гектарів (Дніпропетровська область); Кам'янського зрошувального масиву на площі 100 гектарів (Запорізька область); в радгоспі Полякова на площі 3800 гектарів та у радгоспі “Городній Велетень” на площі 2000 гектарів (обидва у Херсонській області) [4, 2]. Розпочате у передвоєнні роки іригаційне будівництво по Україні, за словами М.С. Хрущова, з ряду причин було призупинене, не дивлячись на те, що українськими науково-дослідними та проектними організаціями були встановлені значні можливості розвитку зрошення в Україні [4, 3].

Якщо у 1916 р. зрошувані площі на території України були незначні і становили всього лише 6 тисяч гектарів, то перед Другою світовою війною загальна площа зрошуваних земель в Україні зросла до 102,5 тисяч гектарів [2, 13]. За обережними підрахунками Ради Міністрів УРСР загальна площа зрошення на півдні України могла бути доведена до 2,7 – 3,0 млн. гектарів. При 60 % долі участі у сівозміні зернових, Україна могла щорічно одержувати з цих зрошуваних земель цілковито стійкий валовий збір зерна у 400 млн. пудів при середній урожайності 225 пудів з гектара [5, 3]. Великі водні артерії: Дніпро, Південний Буг, Дністер, Дунай могли зрошувати 2,0 млн. гектарів; по Дніпру – південна ліва частина – на площі 1,5 млн. гектарів; по Південному Бугу – 250 тис. гектарів; по Дністру – 100 тис. гектарів; по Дунаю – 100 – 150 тис. гектарів. Навіть стічні і шахтні води міст України та промислових районів Донбасу та Криворіжжя могли дати до 100000 гектарів зрошуваних земель додатково [2, 13].

Але зрошувальна система, яка існувала на той час, не відповідала сучасному рівневі розвитку сільського господарства. Тогочасні зрошувальні системи мали густу сітку постійних, непрохідних для сільськогосподарських машин зрошувальних каналів, які, як правило, робилися через кожні 80 – 150 метрів і розділяли зрошувані землі на дрібні, відокремлені поливні ділянки розміром у 1,5-3- 10 гектарів.

Багаторічна практика показала, що густа мережа постійних зрошувальних каналів при малих розмірах поливних ділянок:

а) приводить до недовикористання 4 – 6, а у ряді випадків 10 – 12% поливних земель, зайнятих безпосередньо під постійними зрошувачами і розташованими вздовж зрошувальних каналів, що звичайно не засівалися сільськогосподарськими культурами;

б) приводить до втрат врожаю до 3-5% внаслідок пошкодження посівів сільськогосподарських культур машинами при поворотах;

в) перешкоджає високопродуктивному використанню тракторів, комбайнів, бавовнозбиральних та інших сільськогосподарських машин, не дозволяє проводити механізований поперечний обробіток просапних культур, а також призводить до підвищених втрат пального при роботі тракторів;

г) підвищує обсяг робіт з очистки постійних зрошувальних каналів від наносів та рослинності, при чому така робота на той час виконувалась, як правило, вручну і відволікала велику кількість робочої сили колгоспів і радгоспів;

г) збільшує втрати води на фільтрацію, що сприяє підвищенню рівня ґрунтових вод та погіршує меліоративний стан поливних земель;

д) сприяє розвитку уздовж зрошувальних каналів осередків бур'янів та шкідників сільськогосподарських культур [6, 642].

Багато передових колгоспів і радгоспів, науково-дослідницькі установи розробили і застосували на практиці нові, досконаліші способи облаштування зрошувальної мережі шляхом заміни постійних зрошувальних каналів такими каналами, які влаштовуються тільки на період поливів і зарівнюються в залежності від вимог механізації обробітку ґрунту та догляду за посівами.

Накоплений передовими колгоспами, радгоспами, а також науково-дослідними установами досвід перевлаштування зрошувальних систем на той час дозволив повсюдно перейти на нову систему зрошення із застосуванням тимчасових зрошувальних каналів. Ця нова система зрошення відкрила можливості проведення ширших заходів з покращення використання зрошувальних земель і застосування більших поливних ділянок і широко впроваджувалась у 1950 – 1960-ті рр.

Отже, ідеї перетворення Дніпра розроблялися з початку ХХ ст., після приходу до влади більшовиків тут розгорнулося велике гідробудівництво. Паралельно тривало накопичення досвіду по створенню власних водоймищ у колгоспах та радгоспах України. Проте у повоєнний період прийшли до висновку, що густа мережа постійних зрошувальних каналів при малих розмірах поливних ділянок не є ефективною, що відкривало шлях до розробки проектів широкомасштабного гідробудівництва та розбудови зрошувальних систем.

Список використаних джерел

1. Сумський Л.М. Величні будови комунізму / Л.М. Сумський. – К.: Рад. шк., 1951. – 72 с.
2. Жеребкін Г.П. Великі будови комунізму на Дніпрі і розвиток промисловості Півдня Української РСР / Г.П. Жеребкін. – К., 1952. – С. 12

3. Сліпченко П.С. Величні будови сталінської епохи на Дніпрі: Стенограма публічної лекції / П.С. Сліпченко. – К., 1951. – 51 с.
4. Довідка про можливості забезпечення запланованого зрошення енергією // ЦДАГО України Ф. 1 Оп. 80 спр. 698 – Арк. 7-18.
5. Довідка про стан організації боротьби з ерозією ґрунту лісгоспах та МС Луганської області // ЦДАВО України – Ф. 5105. – Оп. 2. – Спр. 242. – Арк. 1 – 14.
6. Постановление Совета Министров СССР, 17 августа 1950 г. О переходе на новую систему орошения в целях более полного использования орошаемых земель и улучшения механизации сельскохозяйственных работ // Решения партии и правительства. – М.: Политиздат, 1950. – С. 647

References

1. Sums'kyu L.M. Velychni budovy komunizmu / L.M. Sums'kyu. – K.: Rad. shk., 1951. – 72 s.
2. Zherebkin H.P. Velyki budovy komunizmu na Dnypri i rozvytok promyslovosti Pivdnya Ukrayins'koyi RSR / H.P. Zherebkin. – K., 1952. – S. 12
3. Slipchenko P.S. Velychni budovy stalins'koyi epokhy na Dnypri: Stenohrama publichnoyi lektsiyi / P.S. Slipchenko. – K., 1951. – 51 s.
4. Dovidka pro mozhlyvosti zabezpechennya zaplanovanoho zroshennya enerhiyeyu // TsDAHO Ukrayiny F. 1 Op. 80 spr. 698 – Ark. 7-18.
5. Dovidka pro stan orhanizatsiyi borot'by z eroziyeyu hruntu lis'hospakh ta LMS Luhans'koyi oblasti // TsDAVO Ukrayiny – F. 5105. – Op. 2. – Spr. 242. – Ark. 1 – 14.
6. Postanovlenye Soveta Mynystrov SSSR, 17 avhusta 1950 h. O perekhode na novuyu systemu oroshennya v tselyakh bolee polnoho yspol'zovannya oroshayemykh zemel' y uluchshennya mekhanyzatsyy sel'skokhozyaystvennykh rabot // Reshennyya partyy y pravytel'stva. – M.: Polytyzdat, 1950. – S. 647

Стаття надійшла до редакції 20.03.2015 р.

Г. М. Чепурда

Начальный этап гидростроительства и орошения на Украине накануне "Большого плана преобразования природы".

Исследовано, как осуществлялись первые шаги в гидростроительстве и орошении на территории Украины накануне воплощения "Большого плана преобразования природы".

Ключевые слова: гидростроительство, оросительные мероприятия, орошения.

G. Chepurda

The initial phase of hydro construction and irrigation in Ukraine on the eve of «The Great Plan of Nature Transformation»

It was researched how the first steps in hydro construction and irrigation were carried out in Ukraine on the eve of the "Great Plan of Nature Transformation" implementation.

Keywords: hydro construction, irrigation measures, irrigation.